

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI

SZERKESZTI: FITZ JENŐ

B. sorozat 8. sz.

FITZ JENŐ:

TÖRÖK ERŐDÍTÉSEK
FEJÉR MEGYÉBEN

II. RÉSZ: PÁRKÁNYOK

1956

SZÉKESFEHÉRVÁR

Székesfehérvár és Csókakő középkori eredetű várai mellett a török határvédelmet egy sor kisebb jelentőségű, nagyobb részben palánkfalakkal összerótt erősítést egészítette ki, amelyek a XVI. és részben a XVII. században épültek.¹

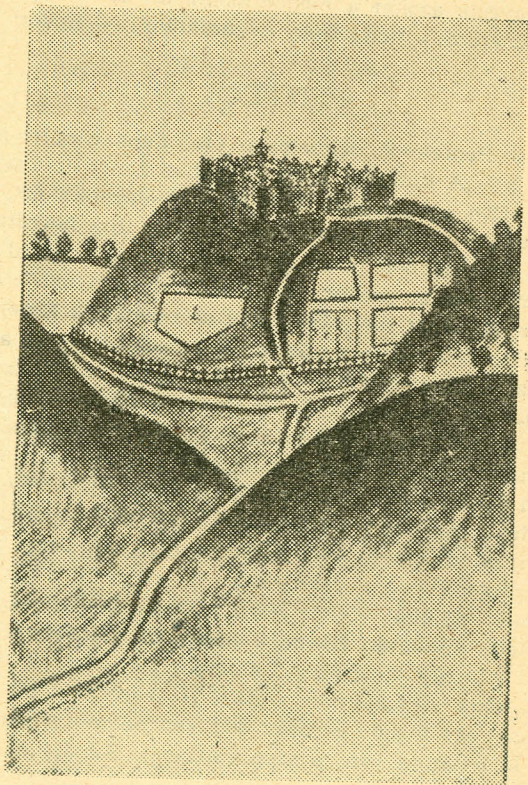
A Duna menti török hadiút mellett emelt párkányok részletes leírását Evlia Cselebitől ismerjük, aki 1663-ban Belgrádból Budára utazván valamennyi helyiséget leírt, amelyen keresztül haladt és kritikai válogatás nélkül feljegyezte azokat a mende-mondákat is, amelyeket az egyes települések történetéről a helyszínen — törököktől — hallott.

PENTELE

Evlia Cselebi Penteléről, dél felől az első Fejér megyei párkányról a következőket írja:² „A királyok közül Szapolyai János építése. A 936. esztendőben (i. u. 1529) a muzulmán hitharcosok felégették ezt, Buda elfoglalása után azonban Szülejmán khán³ ezt a várat újra felépíttette. Azután midőn az 1072. esztendőben (i. u. 1661) Ali pasa szerdárral és Melek Ahmed pasa urunkkal én szegény is az erdélyországi hadjáraton voltam, a német császár alkalmat találván, mivel az oszmánlik Erdélyt pusztították, viszonzásul ő is a békével ellenkezőleg cselekedett és az egységet megbontván, ezt a várat felégette s ezzel a győri hadjáratunk megindításának okozója lett. Ime ennek és egyéb váraknak felégetése volt a háború oka. Már az 1073. esztendőben (i. u. 1662) Iszmáil pasa budai vezír⁴ hozzákezdett ennek újjáépítéséhez és terjedelmesebbé tenni szándékozott, mint az előbbi budai vezir, Khoszrev pasa tette. Először egy fejedelmi dzsámit építtetett, úgy, hogy a Duna mentében lévő palánkokban ilyen királyiasan fényes építkezésű szép dzsámi nincsen. A Duna folyó partján egy magas dombon fekvő négyszögletű, új építkezésű vár ez, sorompó kerítéssel és mély árokkal. Keleti része a Duna folyóra néz, nyugati része pedig kivágott földárok. Benne a házak és hadiszertárak még nem voltak készen. Mintegy háromszáz katonája, parancsnoka és budai kuli szerdárja van, akik szolgálatban voltak. Külvárosa előbb készült, száz deszkatejű ház, egy fogadó és húsz bolt van benne. A város új építkezésű. Nagyon jó levegője van és szép építkezés. Szőlője és kertje számtalan.”

Evlia Cselebi feljegyzését megerősítette Heinrich Ottendorf császári követ a palánkról készített metszete is, amely Evlia Cselebi látogatásának évében 1663-ban készült.⁵ A metszet a mai Rácdombot ábrázolja rajta a négyszögletes sarkain bástyákkal, északi, oldalán tornyos kapuval megerősített sövényfalat, belül házakat és a templom kiemelkedő tornyát. (1. kép) A palánk első építésének idejét Evlia Cselebi Szapolyai Jánosnak, majd Szülejmán szultánnak tulajdonította és az építéssel

Khoszrev budai pasa nevét hozta kapcsolatba. Kétségtelennek látszik azonban, hogy Evlia Cselebi történeti forrásai itt sem megbízhatók. Khoszrev pasa neve nem fordult elő a budai pasák, vagy más fontosabb budai török tisztségviselők névsorában,⁶ de a kincstári defterek, amelyek a várak és kisebb helyőrségek pontos zsoldfizetéseit megőrizték számunkra 1540—1639 időből, szintén nem említik Pentele helyőrségét. A palánk

építését ezért nem helyezhetjük az 1628/29. évnél előbbre,⁷ valószínű azonban, hogy nem sokkal 1661 előtt erősíthették meg. A végeken — bár megállapodás volt a török—magyar felek között, hogy palánkjait nem szaporítják, — gyakori volt az ilyen szerződésellenes erődépítés. Ezek számtalan esetben hívtak ki támadást maguk ellen, amelyek nem egy alkalommal lerombolták az új palánkot. Lehetséges, hogy az 1661 évi megrohanás okát is ilyen körülményekben kell keresnünk.⁸

A helyőrség létszámáról nincsen megbízható adatunk, Evlia Cselebi azonban bizonyára túlzott, amikor 300 főnyi katonáról beszél. A külvárosban 100 házat említ, ami szintén többnek látszik a valóságnál. A budai szandzsák jövedelmeinek kimutatásában 1580. február 16. — 1581. február 3. időben a község területén mindössze 36 ház összeírását találjuk. A község, amely 1562/63. évben a székesfehérvári Hamza bej hűbértartója volt 7976 ákcse jövedelemmel, ebben a kimutatásban a hatvani szandzsák-bejé, akinek 8000 ákcse jövedelmet hozott. A jövedelem a következőképpen oszlott meg:⁹

36 kapu után	1800 ákcse
200 kile búza után	2800 ákcse
50 kile kétszeres után	400 ákcse
100 pint must után tized jövedelem	400 ákcse
lencse és borsó	50 ákcse
méhkas-tized	100 ákcse
bidát ¹⁰	150 ákcse
bárány-tized (40 darab)	800 ákcse
fa és széna-adó	1000 ákcse
széna árából	50 ákcse
len tized	50 ákcse
mészárszék adó	300 ákcse

1951-ben a Történelmi Múzeum kutatást végzett a Rácdombon, a palánk egykori helyén,¹¹ ahol számos törökkori cseréptöredék között egy szép mázas török tál került elő, ez a Sztálinvárosi Múzeum kiállításába került.¹² A helyi hagyomány szerint a mai híd helyén állott a törökök felhúzható hídja, míg a táborállás dülő nevét az átkelési engedélyre váró utasok hosszabb várakozásával, táborozásával magyarázzák.¹³

DZSÁNKURTARÁN

Penteléről Penteléről Buda felé haladva Dzsánkurtarán a következő párkány, amelynek eredetét Evlia Cselebi a következőkben mondja el:¹⁴ „A 935. évben (i. u. 1529) midőn Szülejmán khán Bécs várát ostromolta, rájött a zordon tél, s az iszlám seregnek nem maradt ereje a harcolásra: Isten rendelése folytán az összes kincseket és poggyászt Bécs vára alatt hagyták. Szülejmán khán azonban a próféta köpenyegét és Allah barátjának¹⁵ zászlóját magához vevén, néhány belső agával az ágyúvontató bivalyokra ült s Németujvár alól a Rába folyón keresztülmenve Isztolni Belgrádba került és Bécs várától hat nap és hat éjjel abban a zordon tében menve, a Dzsánkurtarán¹⁶ helyen, Kuvin szigete¹⁷ előtt megállapodott. Szülejmán khán egy csónakon Kuvin szigetére ment át s vezireinek

megparancsolta, mondván: Ezt a helyet Dzsánkurtarának nevezzétek, mi Bécsből az iszlám seregével ide jövén lelkünket megmentettük.¹⁸ Mivel pedig hadseregemből és tiszteletreméltó gyermekeim közül néhányan Győr várán keresztül jöttek, hogy e Dzsán-kurtarában ők is lelküket megmenthessék, gyorsan építetek itt egy várat. Amint e rendeletet kiadta, parancsa szerint hozzákezdtek az építéshez.”

A vár alapításának regényes elbeszélése természetesen nem egyezik a történeti tényekkel. Szülejmán szultán elvonulása Bécs alól egyáltalában nem volt ilyen tragikus. Nem bivalyszekéren menekült Németújváron át, hanem egész hadseregével vonult vissza a Duna balpartján Budán keresztül. A történet jelentőségére a későbbiekben még visszatérünk.

A párkány leírása Evlia Cselebinél a következő: „A Duna partján egy tágas síkon négyszögű nagyon erős és szilárd tömésfal kerítésű palánk. Tölgyfa cölöpje mind olyan, hogy egy ember nehezen tudja átkarolni. Vastag tölgy és palamutfái¹⁹ vannak amelyek annyi idő óta ébenfákká átváltozott gerendák. Az ellenség annyi ideje már báljelmez ágyúkkal döngette, s a golyók két gerenda közé jutva elvesztek, olyan igen erős palánk ez. Árka nagyon mély, széles és meredek. Valamennyi ágyútoroka az árokra néz, mivel az ellenség, ha ilyen favarakhoz jön, az árkoktól fél. Ezért a vár árkanak szélén egy sor gerendából köröskörül sorompó és ostromsánc van. Hogy az ellenség az árokhoz ne jöjjön, a hitharcosok már jóideje a sorompónál harcolnak és ütköznek meg. Összesen három kapuja van: kettő a Duna partján keletre nyílik. E kapuk előtt, az árkok fölött lévő láncos felvonóhidak fejénél londzsa toronyerődítmények vannak. A várban mindössze százötven szükecske ház van, és utcái is szűkek, minden utca kezdeténél víztartó van. Szülejmán khán dzsámija, hadiszertárok, raktárak, és magtárak vannak benne. A várnak a dunaparti szögleténél egy rombadólt templom van, amely deszkával és más készletekkel és a város némi eszközeivel van tele. A várban a harcosok családjai és házi népei egymástól éppen nem futnak el,²⁰ mivel valamenynyien rokonok és atyafiak. Ezért egymás előtt szegyenkezvén, a csatatéren vitézül viselkednek. A várba, ha kívülről jön be valaki, ott nem lesz családossa, hanem a külső várban legyen azzá. Dzsánkurtarán külvárosa: ez is meredek, egyszerű kerítésű palánk és sorompós erős épület. Összesen százötven háza van. Egy fogadóval, húsz bolttal ellátott gazdag végvár ez. Levegője és vize kellemes, szőlője és kertje sok van.”

Evlia Cselebi alapos leírása ellenére Fejér megyei török erődeink között Dzsánkurtarán a legproblematisabb. A korábbi kutatás általában az azonosíthatatlan török helynevek közé sorozta s mint ilyennel nem foglalkozott. A magyar forrásokban nem is találjuk nevét, amely a török történetíróknál, különösen Pecsevinél és Kjátib Cselebinél sűrűn fordul elő:

Az 1593 évi hadjárat leírásánál mondja Kjátib Cselebi a császári csapatok felvonulásának leírásában: „Azután Szekszárd és Földvár palánkokon áthaladva Dzsánkurtarában három napig időztek.”²¹

Az 1594 évi hadjáratban a nagyvezir felvonuló seregei „Dzsánkurtarában is négy napig pihentek és mimbért²² készítvén a Bájráim imádságot elvégezték... Dzsánkurtarán mezején a hadsereg sorba állítatván, teljesen elrendeztetett. A topcsik és dzsebedszik azelőtt egymással civakodtak s majdnem baj lett belőle.”²³

1597-ben a szerdár csapatai „Száfár hó 12.-én (szeptember 24) Dzsánkurtarán állomáshelyre érkeztek.”²⁴

1599-ben a szultáni hadsereg ismét a Duna vonalán haladt fölfelé. Bátaszéken táboroztak, mikor „a khán levele érkezett ide, amelyben tudatta, hogy Bécsből békesség kérelmével egy ember érkezett hozzá. A hajók is ide érkeztek a Dunán, ami nagy vígságot keltett. 21.-én (szeptember 11.) Dzsánkurtarán mezején szállottak meg, s éjszaka puska és ágyúlövésekkel nagy örömnepélyt tartottak.”²⁵

1601-ben Székesfehérvár elfoglalása után a szerdár hatalmas sereggel vonult fel. „Mikor Dzsánkurtarába érkeztek, a segítségül küldött csapatok és Mankirkusu Mehmed pasa fogadták a budai katonasággal.”²⁶

A sikertelen hadjárat után 1602-ben a szerdár ismét felvonult Székesfehérvár ellen. „Miután a felszerelést és élelmet szállító hajókat Budára küldötték, Szerém síkságára s onnan Moharrem hó 15.-én (július 4.) Dzsánkurtarába érkeztek.”²⁷

A palánk említésével az 1604 év eseményeinél is találkozunk Kjátib Cselebi munkájában: „A derék szerdár Földvár várát és az ellenség támadása folytán elpusztult Dzsánkurtarán várát kijavíttatta és élelmiszerekkel bőven megrakta.”²⁸

A palánk különleges, a többitől eltérő helyzetét az a körülmény adja, hogy Dzsánkurtarán nevét egyik Duna menti helyiség nevével nem tudjuk azonosítani. Valószínűnek látszik, hogy Evlia Cselebi monda-ízű elbeszéléséből annyi igaz, hogy Dzsánkurtarán nem egy magyar falu török neve, hanem új török alapítású erőd, feltehetően török lakossággal. Ez az utóbbi vélemény azért is látszik elfogadhatónak, mert a török kiverése után ezzel a településsel többé nem találkozunk. Helyét pontosan egyik forrásunk sem írja körül. Evlia Cselebi szerint Pentelétől négy órányira,²⁹ Ercsítől két órányira fekszik. Ezek a hozzávetőleges adatok alapján Dzsánkurtaránt Adony környékén kell keresnünk. A párkány pontos helyét egy korabeli metszet őrizte meg számunkra, amely az 1684. évi adonyi csatát ábrázolja.³⁰ A török hadsereg mögött egy magas hegy lejtőjén, közvetlenül a Duna partján látjuk a török párkányt. Kétségtelen, hogy az ábrázolásban nem Adonyról van szó, amely különben sem volt erősség, de Adony mellett nincsen hely sem. A hely Adonytól délre a Szentmihály

pusztánál emelkedő domb északkeleti sarka, széles mező határán, amely a török történetíróknál szerepelt táborozások és az 1684. évi csata színhelye. A metszeten a palánkot széles, a Dunával összefüggő vizesárok határolta, karókból álló sorompó vette körül, a falakat a két sarkon bástya erősítette. A keleti oldalon hatalmas toronyerődítmény látható, talán Evlia Cselebi által leírt valamelyik kapu tartozéka lehetett. A vár Közepén, különböző házak között a kupolás, magas minaretű dzsámi látható. A vártól keletre, a Duna part fölött kisebb emelkedésen templomrom áll, amelyet kétséget kizáróan azzal a rommal azonosíthatunk, amelyet ezen a helyen Evlia Cselebi jelez.

Dzsánkurtarán neve, őrsége a defterekben sehol nem fordul elő. Ebben az esetben azonban nem gondolhatunk a párkány későbbi létesítésére, Kjátib Cselebi 1604-ből származó adata következtében, amely szerint a szerdár ebben az évben helyreállította a párkány lerombolt erődítéseit. A budai szandzsák zsoldoslajstromainak vizsgálata alapján inkább arra következtethetünk, hogy a hevenyészve írt defterekből azok magyar fordítója nem tudta Dzsánkurtarán nevét helyesen olvasni.

Az 1568. december 20. — 1569. június 14. időre vonatkozó fizetési jegyzéken a budai szandzsákban Csátfedai párkány szerepel,³¹ az 1601. február 23.-i jegyzéken Csát fordul elő,³² míg az 1628/29. évi zsoldosjegyzék cs. berényi őrséget jegyzi fel.³³ A deftereket az úgynevezett kirma (törött) betűkkel írták, amelyet nemcsak a számtalan összevonás és rövidítés jellemez, de az ugyanazon jellel írt betűk egész serege. Így egyformán jelölték a dzst és a cs-t vagy az n-et és a t-t, vagy a k-t és az f-et. A Csátfedai helységnévből nehézség nélkül olvashatjuk ki Dzsánkurtaránt.³⁴ Hasonlóképp a b és t betűk azonos jelölése következtében a berénynek olvasott névtöredéket helyesen ... tarán-nak olvashatjuk. A Fejér megyei Csákberényt ezzel a cs. berényi palánkkal azonosítani, mint azt Károly János tette,³⁵ egyébként sem lehet. A zsoldosjegyzéken a budai szandzsák Duna menti erődei között, Ercsi és Földvár között szerepel ez a Cs. berény, míg a mai Csákberény Csókakő várbirtokához tartozván mindig a székesfehérvári szandzsákban volt.³⁶

A dzsánkurtaráni párkány helyőrsége ezek szerint a következőképpen változott:

1568. dec. 20.—1569. jún. 14.	392 fő
1601. febr. 23.	101 fő
1628/29.	117 fő

A helyőrség fegyvernemenkénti megoszlását csak az 1568/69. évi jegyzék őrizte meg:

müsztahfizok	64 fő
ulufedzsi szuvárik	199 fő
azábok	76 fő

martalószok
topcsik

32 fő
21 fő

Ezek a számadatok szerint Dzsánkurtarán a Duna menti török erődítések egyik legjelentősebbike volt, erős őrséggel, falakkal és török lakossággal.

ERCSI

Lényegesen csekélyebb fontosságúnak kell mondanunk Ercsit (törökül Erdzsin) Evlia Cselebi így írja le:³⁷ „A 935. esztendőben (i. u. 1529) egy Erdzsin nevű mir-i liva³⁸ Isten iránt való szeretetből a hadi zsákmányból építette ezt s az ő nevéből maradt ismeretes. Ez is egyike azoknak a szép váraknak, amelyeket Zerín-oglu³⁹ felégetett az 1072. évben (i. u. 1661), amikor én szegény Erdélyben voltam. Utóbb Iszmáil budai pasa a várat felépíttette, s még erősebbé tette, mint előbb volt. A várban ötven deszkatejű katonaház hadiszertár, magtárak, khunkjár dzsámi és keletre néző egy kapuja van. Egyik oldalán meredek árok, s az árok felől magas domb van. Az ellenség a várat innen támadja. Jelenleg kétszáz katonája és parancsnoka van. Agyúja és felszerelése nincsen. Külvárosa dombos helyen lévén, csak árka maradt meg. Van egy új szép fogadója, és negyven boltja. Ennek az elpusztult városnak árkan kívül csupa rácsozott kerítésű kert van.”

Evlia Cselebi 200 főnyi őrségével szemben az 1628/29. évi defter 87 főt mutat ki, müszehfizokat, ulufedzsi szuvárikat, azábokat és topcsikat.⁴⁰ Korábbi zsoldosjegyzékeken Ercsi nevével nem találkozunk, lehetséges, hogy a XVII. század elején építették kis párkányát.

A párkányát 1642/45. években javították. 1642-ben Körös város Garabant Istvánt és Borbély Pétert küldte Budára a párkány karói végett. 1644-ben ugyanebben az ügyben ment Garabant István budára Olay bejhez. 1645-ben Körösről Katona Benedek és Szijjártó János deák az ercsi párkányhoz kért 70 szálfáért 30 forint 50 dénárt vittek Olay bejnek.⁴¹

A faluban 1580. február 16. — 1581. február 3. időre vonatkozó defter 23 házat mutat ki, felsorolt lakói ekkor még kivétel nélkül magyarok. A falu török hűbérurának 4500 ákcse jövedelmet hozott, a következő megoszlásban:⁴²

23 kapu után	1150 ákcse
20 kile búza	280 ákcse
12 kile kétszeres	96 ákcse
borsó és lencse	60 ákcse
méhkas-tized	140 ákcse
bidát	22 ákcse
kender és len tized	40 ákcse
malom adó 10 darab	500 ákcse

40 pint must	170 ákcse
hordó és mátká-adó	150 ákcse
fa- és széna-adó	1000 ákcse
széna árából	12 ákcse
gyümölcs tized	30 ákcse
kert-jövedelem	30 ákcse
rét-jövedelem	120 ákcse
vásár-jövedelem	200 ákcse
hal-tized	500 ákcse

ÉRD

Buda előtt Evlia Cselebi Érdet, törökül Hamza bej szerajit említi:⁴³ „Ezt Szülejmán khán parancsára Simontornya várának beje, Hamza bej építtette. Miután Zerín-bej ezt felégette, Iszmail pasa, budai vezír, mikor meghallotta, hogy a nagyvezír a győri hadjáratra fog jönni, a rájákat⁴⁴ és népeket összegyűjtve, újból felépíttette. Parancsnoka, háromszáz katonája van. A várban húsz deszkatetejű ház és egy dzsámi van.”

Hamza bej, akiről Érdet elnevezték, Evlia Cselebi elbeszélésétől eltérően évek hosszú során át székesfehérvári szandzsákbej volt és mint ilyen volt hűbérura többek között Érdnek, mint azt korábban kimutattuk.⁴⁵ Az 1580/81. évi idézett összeírás szerint a faluban 24 ház volt.⁴⁶ A párkány helyőrségének létszáma azonban lényegesen kisebb a defterekben, mint Evlia Cselebinél:

1599. júl. 23. — 1600. jan. 15. ⁴⁷	36 fő
1601. febr. 23. ⁴⁸	73 fő
1628/29. ⁴⁹	75 fő

Az 1628/29. évi összeírás műsztahfizok, ulufedzsi szuvárik mellett a várőrség sorában topcsikat is említ, a párkány tehát ágyúkkal is el volt látva.

A karókkal megerősített kis párkányról két térképet is ismerünk. Az egyik felirata: „Hamzavec, Hanselbek, Hamsee Beeg Pascha und Commandant zu Ofen,⁵⁰ a másikat 1650-ből Hadzsi Chalfa nyomán Géval közölte.⁵¹

A Duna menti kisebb párkányok közül úgy látszik, egyedül Dzsánkurtarán erősítése keletkezett a XVI. században. Hamza bej szeráji és Ercsi megerősítését a XVII. század elejére, vagy a tizenöt éves háború éveire tehetjük. Pentele párkányát adatok hiányában a XVII. század második felénél előbb aligha építhették. Ez az erődsor, amelynek végvári küzdelmekben helyzete következtében nem lehetett szerepe, feladatát elsősorban a Budára vezető létfontosságú stratégiai út biztosításában kell látnunk. A XVI. században, amikor a magyarországi fronton a török hatalom túlerőben volt, az utat sűrű magyar portyák nem tették bizonyta-

lanná, a XVII. században azonban a török katonai erő szemlátomást elapadt, s az út védelmére Buda és Székesfehérvár csökkent létszámú helyőrsége már nem volt elegendő. A kis erődök szaporítása — mint a római birodalom történetében is, — a védekezésre áttért hanyatló hatalom sajátosságáé.

A megye belső területén emelt párkányok a fehérvári várból észak és dél felé kivezető utakat ellenőrizték, mint azt Csókakő esetében már láttuk. A váli völgyben észak felé tartó utat a váli párkány zárta, a déli utakat a Battyán és Bogárd erődök tartották felügyelet alatt.

VÁL

A váli török erősítésnek a helyi hagyomány számos emlékét őrizte meg. Az evangélikus templom mögött emelkedő hegyet ma is Strázsa-hegynek nevezik, mint mondják, az itt figyelő török őrtoronyról, amelynek köveiből építették állítólag annak idején az evangélikus templomot. A pasa — váli hagyomány szerint — a Pogányváron lakott, ahol nagy török erősség is volt. A hegy tövében valamikor forrás fakadt, a pasák ezt fürdőhelynek használták. A hagyományban szereplő pasa, tekintve a párkány kicsiny voltát, aligha lehetett cseribasínál, kapitánynál, vagy szürüdzsibasínál, hadnagynál több. A Pogányváron végzett régészeti kutatások bronzkori és koravaskori település nyomain kívül mást nem találtak. Egy másik adatot Károly János jegyzett fel,⁵² amely szerint a középkori eredetű templom ma is fennálló tornya volt hajdan a török őrség védőhelye. A plébánia jegyzőkönyvében feljegyzések vannak a torony egykori megostromlásáról, részben a váliak emlékezete, részben Johann Christian Comazzi császári udvari történész közlése alapján. E szerint a toronyba menekült törökök nem adták meg magukat az ostromlóknak, inkább egymás után kiugrottak a toronyból. Az elbeszélés szerint kidobták többek között egy bájos török lányt is, akit azonban a magyarok köpenyekkel felfogtak, és megmentettek.

Az utóbbi adatot erősíti meg Evlia Cselebi leírása is a párkányról.⁵³ „Mostanáig ezt még nem láttam. Zordon helyen, völgyben fekvő palánka erősítmény ez, téglából épült magas toronnyal. Van százötven katonája, bazárja, fogadója, fürdője nincs. Az erdélyi hadjárat idején Zerlin-oglu e várost megtámadta, s a középső várat képező négyszögű tornyot is felgyújtotta és háromszáz mohamedán hívó is benne égett. Iszmail pasa e várat újra felépíttette, még pedig erősebben. Szép kertjei és szőlői vannak.”

A párkány a XVI. század végéig a fehérvári, ettől kezdve a budai

szandzsákhöz tartozott.⁵⁴ Őrségéből a zsoldosjegyzékben a következő évekből vannak adataink:

1552/53. ⁵⁵	50 fő
1558. okt. 13. — 1559. okt. 1. ⁵⁶	113 fő
1565. júl. 28. — 1566. jan. 20. ⁵⁷	108 fő
1568. dec. 20. — 1569. jún. 14. ⁵⁸	111 fő
1628/29. ⁵⁹	77 fő

Az első 1552/53. évi jegyzék, amely a párkány ulufedzsi szuvárjait, és azábjaikat tünteti fel, aligha teljes. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az őrség létszáma eltér az állandónak látszó XVI. századi adatoktól. Ezen a lajtsoromon 10 azáb és négy odában 40 ulufedzsi szuvári szerepel. Az őrség fegyvernek szerinti megoszlása a többi jegyzékeken a következőképpen alakul:

	1558/59.	1568/69.
müsztahfizok	39	45 ⁶⁰
ulufedzsi szuvárik	38	35
azábok	31	31
topcsik	5	— ⁶⁰

A párkányhoz tartozó városnak az 1580/81. évi defter szerint 60 háza volt, a hűbértartók 30 000 ákcsét jövedelmezett.⁶¹

SZABADBATTYÁN

Törökkori erődítéseink közül ma már csak a Szabadbattyáni ügynevezett Kula épület áll, a második világháborúban erősen megrongált, 1956-ban helyreállított tetőzettel. A tornyot eredetileg árok és palánkfal vette körül, négyszögű, több emelet magas épület, négy sarkán és oldalainak közepén pillérek támasztják meg. Több ízben átalakították, régi boltíves ablakait és bejáratát befalazták, helyettük négyszögletes istállóablak-szerű nyílásokat vágtak. Közben még láthatók az egykori lőrészek maradványai. Az épület négy sarka faragott kövekből áll. A meglehetősen vegyes kőanyag falakban feltűnő egy vörösberényi kőből faragott gótikus töredék. A lőrészek még nyilazásra vallanak, a torony ennek alapján valószínűleg a törökkor előtt keletkezett.

A párkány leírása Evlia Cselebi útleírásában a következőképpen hangzik:⁶² „A régi időben nagy palánk volt ez. Mikor Szülejmán khán elfoglalta, fölöslegesnek tartotta és leromboltatta. Jelenleg Székesfehérvárról is látható kis palánk, amely az átjáró kezdeténél négyszögű, egykapus kis városka. Benne száz deszkatetejű ház, egy dzsámi és magtár, teljes hadiszertár, zenekar számára való torony, a várárok felett felvonóhíd, tíz bolt parancsnok, száznolcvan várkatona van. E vár Székesfehérvárnak az előpajza az ellenséggel szemben, s katonái naponta, három-

szor-négyszer is harcolnak az ellenséggel, mert a Sárvíz folyón való átmenetlekre más út nincs. E folyón átmenőktől a vár katonái vámot szednek. Ha a várat ostromolják, Székesfehérvárról egyszerre oda jönnek és megszábadítják.” A defterekben az őrségről a következő adataink vannak:

1568. dec. 20. — 1569. jún. 14. ⁶³	109 fő
1608. ápr. 16. — 1609. ápr. 4. ⁶⁴	54 fő
1628/29. ⁶⁵	59 fő
1629. aug. 20. — 1630. aug. 8. ⁶⁶	59 fő
1631. júl. 29. — 1632. júl. 17. ⁶⁷	58 fő

Az őrség létszáma a XVII. század folyamán 50 %-os csökkenést figyelhetünk meg. Ez az apasztás a helyőrség minőségi romlásával is együtt járt:

	1568/69.	1608/09.	1628/29. ⁶⁸
müsztahfizok	33 ⁶⁹	14	12
ulufedzsi szuvárik	40	30	22
martalószok	36	10	25

BOGÁRD

Valószínű, hogy a battyáni kis erősséghez hasonló szerepe volt a Bogárd párkányának, amely a Sárvíz másik átjáróját őrizte. Magáról a párkányról egyetlen adatunk van. Az 1608. április 1. — 1604. április 4. időt felölelő defter szerint 44 azáb állomásozott a bogárdi párkányban, akiket a fehérvári várból irányítottak oda.⁷⁰ Nem tudjuk vajon rövid életű, esetleg átmeneti jellegű párkányról van-e szó, amelyet felperzselés után nem állítottak többé helyre, vagy ügynevezett tarisznyavárról. Ezekben a kisebb jelentőségű erősségekben rövid időközönként váltva, a közeli nagy vár katonasága látta el az őrséget.⁷¹ Ezek a tarisznyavárak természetesen nem szerepeltek a zsoldosjegyzékeken.

HIDVÉG

Hasonlóképpen gyér feljegyzéseink vannak a hidvégi párkányról, amely szintén átkelőhelyet biztosított. A Koppányi szandzsák ruzmáncsája 1586—88. években Haszan bin Abullahot, a hidvégi párkány harcosát említi, akinek Acsán 1700 ákcsé jövedelme volt.⁷² A párkány a XVII. században a simontornyai szandzsákhöz tartozott, 1628/29. évben ennek erősségei között történik említés róla. Őrsége 39 főből állt, 13 ulufedzsi szuváriból és 6 26 azábból.⁷³ A csekélyszámú helyőrség és azon belül az azábok — másodrangú zsoldosok — többsége következtében ebben az erődben, akár Bogárdban, alighanem ügynevezett vigyázóházat — törökkori védelmi rendszer legkisebb típusát kell látnunk.

A török végvárrendszernek az elmondottak alapján Fejér megyében csak egy komoly katonai erőt képviselő vára volt, Székesfehérvár. Ez kőből épült belső és erős palánkból készült külső váraival, jelentős helyőrséggel, nagy ellenséges rohamoknak is ellen tudott állni, csapatainak létszáma pedig akkora volt, hogy a szomszédos kisebb ellenséges végvárak ellen egymaga is támadólag felléphetett. A többi erősség, — a korabeli meghatározásuk castellum, kastély, törökül párkány vagy szerály, — feladata elsősorban a szorosok és átkelőhelyeket őrizete, a portyázó ellenség feltartóztatása és a falvak népének adóztatása volt. Ezek a kastélyok rendszerint nem újonnan emelt váracsok voltak, hanem középkori templomokat, nagyobb épületeket, vagy ha ez nem állt rendelkezésre, magukban álló tornyokat, kőbástyákat alakítottak át erősséggé és láttak el megfelelő őrséggel.⁷⁴ A váli párkányt a középkori gótikus templomból alakították ki. A battányi torony talán szintén nem török építkezésű, a castellumot eredetileg kerítés és árok vette körül. Hasonló kastély képét őrizte meg a szömörei félig elkészült párkány török rajza. A négyszögletű, magas toronyépület kettős árokrendszer egyik oldalán emelkedik, a kerítést kihegyezett karók alkotják.⁷⁵ A legkisebb fajta törökkori erődítéseket fortalitia, vigyázóház, tarisznyavár, góré néven ismerték.⁷⁶ Ezek fából és földből készültek, általában minden nagyobb vár körül volt belőlük, amelyek az ellenség meglepése ellen biztosították a castrumot. Feltételezzük, hogy a bogárdi és hidvégi végházak ezek közé tartoztak, lehetséges azonban, hogy ezeken kívül Fehérvár körül több hasonló kis figyelőház is állott.

JEGYZETEK

1. A Fejér megyei kisebb erődítések részletes feldolgozását két cikkben adtam meg: Mit írt Evlia Cselebi Pentele és Dzsánkurtarán palánkjáról. FN 10 (1955) 31. sz. és Török erődítések Fejér megyében. FN 10 (1955) 19. sz. A párkányokra vonatkozó szakasz ezeken a cikkeken alapszik.
2. Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. (Bp. 1904. 1—2. köt.) 1, 209—
3. Khán: szultán.
4. A dunamenti erődök a budai szandzsákhoz tartoztak.
5. Bóna I. — Sándor A-né — Gegus I-né: Sztálinvárosi helytörténeti kiállítás. (Bp. év. n., 42. p.) 26.
6. Ezek felsorolását ld. Fekete L.: Budapest a törökkorban. (Bp. 1944. 460 p.) 211— Evlia Cselebi valószínűleg Khoszrev boszniai bejlerbejre célzott, aki Szülejmán szultán egyik kiemelkedő hadvezére volt. Több magyarországi hadjáratban vitézkedett és Székesfehérvár 1543. évi ostroma alkalmával a török sereg egyik részét vezényelte.
7. Velics A. — Kammerer E.: Magyarországi török kincstári defterek. (Bp. 1886—90. 1—2. köt.) 1, 425. Ebben az évben történik a defterekben utóljára említés a budai szandzsák helyőrségéről.
8. Takáts S.: Rajzok a török világból. (Bp. 1915—17, 1—3. köt.) 2, 58—
9. Velics—Kammerer i. m. 2, 539.
10. Bidát: új adó, rendszerint sertésekre vetették ki.
11. Héjj Miklós ásatása, publikálatlan.
12. Bóna—Sándor—Gegus i. m. 27.
13. U. o.
14. Evlia Cselebi i. m. 210—
15. Allah barátja: Mohammed próféta.
16. Dzsánkurtarán: lélekmentő.
17. Kuvin szigete: Csepel sziget.
18. Lelkünket megmentettük: dzsán kurtárdik.
19. Palamutfa: közelebbi meghatározását nem ismerjük.
20. Muzulmán szokás szerint török asszony idegennel nem beszélhet.
21. Kjátib Cselebi: Fezlike. Török történetírók. (Bp. 1893—1916, 1—3. köt.) 3, 205.
22. Mímber: keskeny szószerk a dzsámiban, ahonnan a khutbét imádkozzák.
23. Kjátib Cselebi i. m. 3, 221.
24. U. o. 3, 267.
25. U. o. 3, 289.

26. U. o. 3, 308.
27. U. o. 3, 335.
28. U. o. 3, 347.
29. Evlia Cselebi i. m. 1, 210.
30. Wahre Abbildung des tapfferen Angriffs der Christl. Kays, Armata... auf die türkische Armee... den July Anno 1684. Cerch. excud.
31. Velics—Kammerer i. m. 2, 384.
32. U. o. 2, 693.
33. U. o. 1, 425.
34. U. o. 1. XV— „Adtunk azonban neveket amint úgy, amint megfejthetők voltak, ha nem hangzanak is mindig elfogadhatóan, mert a helyi viszonyok, határrészek neveit ismerő monographus, ha az egyformán jelzett, tehát egymással felcserélhető betűk és szótagokból itt közölt táblázatot figyelemre méltatja, a most értéktelen nevek jórészt helyesen fogja értelmezhetni.”
35. Károly J.: Fejér vármegye története 5, 439.
36. Fitz J.: Mit írt Evlia Cselebi Pentele és Dzsánkurtarán palánkjáról. FN 10 (1955) 31. sz.
37. Evlia Cselebi i. m. 1, 213.
38. Mir-i liva: szandzsákbej.
39. Zerín-oglu: Zrinyi Miklós a költő és hadvezér.
40. Velics—Kammerer i. m. 1, 425.
41. Fitz J.: Török erődítések Fejér megyében. FN 10 (1955) 19. sz.
42. Velics—Kammerer i. m. 2, 554.
43. Evlia Cselebi i. m. 1, 213.
44. Ráják: meghódolt keresztény aláttyalók.
45. Fitz J.: Székesfehérvári szandzsákbejek. FN 10 (1955) 58. sz.
46. Velics—Kammerer i. m. 2, 542—
47. U. o. 2, 687.
48. U. o. 2, 693.
49. U. o. 1, 425.
50. H. Oberndorf: Der Weg von Ofen. Kriegsarchiv K. VII. k. 1. fasc. VIII. b. 1.
51. Gévai A.: Budai pasák. (Bécs 1841)
52. Károly J. i. m. 5, 409.
53. Evlia Cselebi i. m. 2, 211.
54. Velics—Kammerer i. m. 2, 551. — Az 1580/81. évben már a budai szandzsák defterében szerepel.
55. U. o. 1, 76—
56. U. o. 2, 243.
57. U. o. 2, 348.
58. U. o. 2, 389.

59. U. o. 1, 425.
60. A jegyzék a műsztahfizokat és a topcsikat együttesen tünteti fel. Megoszlásuk 40—5, vagy 39—6 lehetett.
61. Velics—Kammerer i. m. 2, 551.
62. Evlia Cselebi i. m. 2, 38.
63. Velics—Kammerer i. m. 2, 389.
64. U. o. 1, 400.
65. U. o. 1, 428.
66. U. o. 1, 448.
67. U. o. 1, 458.
68. Az őrség összetétele az 1628/29, 1629/30, és 1631/32. évi zsoldosjegyzékeken azonos. 1631/32-ben a martalószok száma eggyel kevesebb.
69. Műsztahfizok és topcsik.
70. Velics—Kammerer i. m. 1, 401.
71. Takáts S. i. m. 2, 66. Tarisznyavárnak azért nevezték őket, mert a kivezényelt őrség tarisznyában vitte magával ebédjét.
72. Velics—Kammerer i. m. 1, 350. Ruznámcse: a hűbérekről vezetett napló.
73. U. o. 1, 429.
74. Takáts S. i. m. 2, 59.
75. U. o. 2, 62.
76. U. o. 2, 47.

HASZNÁLT RÖVIDÍTÉS:

FN = Fejér megyei Néplap.

MEGJELENTEK :

A. (tudományos) sorozat:

1. Wathay Ferenc Énekeskönyve.
2. Fitz Jenő: Kiadatlan Hercules domborművek Fejér megyében.

B. (népszerű) sorozat: Múzeumi Füzetek

1. Fitz Jenő: Csókakő vára.
2. Fitz Jenő: A székesfehérvári középkori bazilika.
3. F. Petres Éva — Fitz Jenő: Fejér megye rövid története I.
4. Fitz Jenő: Séta a régi Székesfehérvárt.
5. Radetzky Jenő: Székesfehérvár madárvilágáról.
7. Fitz Jenő: Török erődítések Fejér megyében I.

C. sorozat: Székesfehérvári Szemle

10. kötet, 1955. év.

D. (múzeumi vezető) sorozat:

1. Fitz Jenő: Vezető a középkori romkertben. (elfogyott)
2. Vezető az István Király Múzeum kiállításában.

ELŐKÉSZÜLETBEN :

B. (népszerű) sorozat: Múzeumi Füzetek

6. Wathay Ferenc Énekeskönyve.
9. Varga Marianne: Fejér megye népviseletéről.
10. Nagy Lajos: Fejér megye rövid története II.
11. Boross Mihály: Fejér megye 1848-ban.

Az ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI Fejér megye történetére, műemlékeire, néprajzi és természettudományi kincseire vonatkozó tudományos (A. sorozat és Székesfehérvári Szemle) és népszerű (B. és D. sorozat) tanulmányokat közöl.

A *Múzeumi Füzetek* (B. sorozat) évenként 12 számban jelennek meg. Előfizetési díja egy évre 42 Ft., amely négy részben fizethető.

Kiadja

a székesfehérvári ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM múzeumi bizottsága.
(Székesfehérvár, Ságvári Endre tér 3.). Készült 2000 példányban.

A kiadásért felelős dr. Fitz Jenő múzeumvezető.